

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ

К.А. Трима

**«ВЕЛИКІ БОГИ»: ВІД ВІЙНИ ДО СПІВПРАЦІ». РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
А. НОРЕНЗАЯНА «ВЕЛИКІ БОГИ»: ЯК РЕЛІГІЯ ЗМІНИЛА СПІВПРАЦЮ ТА
ВІЙНУ». – ПРИНСТОН: ПРИНСТОН ЮНІВЕРСИТИ ПРЕС, 2013. – 272 р.**

Серед сучасних представників соціальної психології є дослідники, чие ім'я поступово стає класикою даної наукової галузі. Ара Норензаян один з них. Він - метр міжнародної соціальної психології, співробітник Університету Британської Колумбії в м. Ванкувер. Цю обдаровану та талановиту людину цікавить проблема походження та еволюції людства, ролі релігії в формуванні людської поведінки, особливо в ході історичного процесу, а також вплив культури та розвитку інтелектуальних здібностей людини на її релігійну свідомість. Він є автором декількох наукових праць, найбільш відомими є представлена до уваги монографія «Як релігія впливає співпрацю та конфлікт» та «Культурна еволюція релігії».

В роботі, присвяченій впливу релігії на відносини в суспільстві та на відносини між різними суспільствами, соціальний психолог А. Норензаян описує процес становлення людського суспільства від малих груп, які займалися полюванням та збиральництвом, до розвитку сучасних великих спільнот, об'єднаних у держави, в яких членах суспільства змушені співпрацювати один з одним та вирішувати внутрішні суперечки задля того, щоб ця спільнота не розпалася. Яку ж роль в цьому процесі відігравали або продовжують відігравати «Великі Боги», монотеїстичні або організаційно розроблені політеїстичні релігії?

Сам дослідник пропонує розглянути роль «Богів» загалом для історії людства з дуже цікавої позиції. Виходячи з договірної теорії походження держави, цей інститут було створено з розумінням того, що ті чи інші права та привілеї людини будуть обмежені. Це є об'єктивна умова для співіснування. Але тут виникає певна «психологічна колізія», коли людина розуміє ці обмеження, але не в змозі їх реалізувати.

Можливість абстрактного мислення, яке зароджується та розвивається з часом у неандертальців, надає їм змогу уявити певні «вищі сили», які впливаю та регулюють життя первісної людини. З часом, як бачимо, ця позиція не змінюється, але відбуваються зміни в мотивації віри. Співіснування людей у великих спільнотах відбувається на основі того, що «люди грають красиво, коли знають, що за ними спостерігають». Тобто, людство залишає «Великих Богів» в якості універсальних спостерігачів за соціумом, як певний механізм самозбереження. Але водночас, щира віра у великих богів виступає як джерело потенційних конфліктів між конкуруючими групами в цьому ж соціумі.

Поряд з цим зароджується ще більш цікава тенденція. Особливо помітні зміни на півночі Європи, там, де світські установи поступово знижують рівень релігійності. Відбувається це внаслідок того, що процеси мислення, характерні для цих народів, різняться більшим рівнем аналітичного мислення, яке зруйнує релігійні переконання людини.

Ара Норензаян пропонує розрізнити два різновиди мислення – інтуїтивне та аналітичне. Саме тип мислення може визначати ступінь релігійності людини. Інтуїтивне мислення допомагає людині пізнавати відмінності між душею і тілом, представляти життя душі після фізичної смерті і проникати в таємниці Всесвіту. Аналітичний тип мислення, навпаки, знижує інтуїтивне сприйняття вищих сил.

На думку фахівця: «Більшість людей не усвідомлюють, що ірраціональне – тобто Вища істота чи істоти - не мають логіки та не може мати причинно-наслідкові зв'язки. Але це аж ніяк не те ж саме, що нераціональне - тобто те - що відноситься до області інтуїції, уяви, емоцій і мистецтва.

А. Норензаян та його колеги опитали 650 осіб (в основному це мешканці США) щодо ступеню їх релігійних переконань. Після цього їм пропонувалося поміркувати аналітично: або вирішити задачу, передати зміст складного тексту або просто подивитися на фото скульптури Роденовського Мислителя. Повторна самооцінка інтенсивності віри після таких завдань у випробовуваних значно знижувалася порівняно, наприклад, із завданням, де вони розглядали не мислителя, а дискобол.

В західних суспільствах на процес позбавлення «Великих богів» свого статусу впливає не лише розширення аналітичного різновиду мислення. В якості іншого чинника автор пропонує, наприклад, фактори соціального середовища: у переважно атеїстичному оточенні виростають люди, яким притаманні атеїстичні позиції. Аналізуючи північноєвропейські суспільства, дослідник робить висновок, що вони є країнами з найвищим рівнем атеїзму в світі. У цих країнах, до речі, ще й один з найвищих у світі рівнів соціальних програм для населення, що, можливо, сприяє підвищенню екзистенціальної безпеки, наслідком чого й стає зниження рівня релігійності.

Таким чином, в світі відбувається унікальний експеримент: чи зможе аналітичність людського мислення, яка реалізується в США та Північній Європі, подолати синдром «великобожжя» чи аналітичність мислення не матиме змогу відігравати настільки важливу роль у забезпеченні збереження людства і «Великі Боги» усе ж таки залишаться, навіть незважаючи на притаманний їм внутрішній конфліктний потенціал, універсальним засобом саморегуляції людської популяції? Це питання є відкритим, поки триває помічений А. Норензаяном, глобальний соціальний експеримент.

Рецензія надійшла до редакції 12.12.2013 р.

REVUE

Трума К.А.

**«BIG GODS»: FROM WAR TO COOPERATION. MONOGRAPH REVIEW:
NORENZAYAN ARA «BIG GODS: HOW RELIGION TRANSFORMED
COOPERATION AND CONFLICT». – PRINCETON: PRINCETON UNIVERSITY
PRESS, 2013. – 272 P.**

There are many scientific approaches to understand how the religion itself was created and changed in modern religious studies. How did human societies scale up from small groups of hunter-gatherers to the large modern societies? How did organized religions with «Big Gods», the great monotheistic and polytheistic faiths, spread to colonize most minds in

the world? One of the answers to the question was proposed by the professor of psychology at the University of British Columbia, Ara Norenzayan.

Ranging across quantitative studies, historical cross-cultural examples, theological texts, and the practices of believers, the researcher argues that religions with Big Gods are successful because they generate a sense of being watched and regulated, require extravagant displays of commitment that weed out religious impostors, and encourage solidarity and trust between us.

After a long period of stagnation, scientific progress in explaining religion has picked up pace. To be sure, the scope of our knowledge is very limited, and there are many missing pieces to the puzzle. Nevertheless, tantalizing clues are emerging from a variety of fields. But because of disciplinary specialization and academic fragmentation, these insights are considered in isolation and their connections often go unrecognized.

The main idea of the monograph is to pull together some of the key advances from these different fields to tell a unifying story. Undoubtedly, this account of religion will also be shown to contain flaws. If it has value beyond what is currently known, it is due to its ability to reconcile a wide range of observations about religious beliefs and behaviors derived from a variety of disciplines. The basic outline of an argument is emerging that simultaneously answers two of the biggest scientific enigmas about humanity:

The author tried to give answer on two great questions. First, how and why have some religious beliefs and practices galvanized the large-scale cooperative societies of the last ten millennia? And how did these processes in turn lead to the cultural spread of prosocial religions and colonize the minds of the majority of the world?

The answers are simple. The invention of Big Gods, powerful and omniscient moralizing identities, has transformed the world. Big Gods sheds light on the cultural evolution of sacred watchers who arguably make us better humans. And it opens the door to explain how and when secular institutions can do the same. You see, it follows that people play nice when they think Big Gods are watching them, even when no one else is. Yet at the same time that sincere faith in Big Gods unleashed unprecedented cooperation within ever-expanding groups, it also introduced a new source of potential conflict between competing groups. So, if the humanity believes, it simultaneously cooperates and have a conflict. And according to the author, in some parts of the world, such as northern Europe, secular institutions have precipitated religion's decline by usurping its community-building functions. These societies with atheist majorities - some of the most cooperative, peaceful, and prosperous in the world: climbed religion's ladder, and then kicked it away. So while Big Gods answers fundamental questions about the origins and spread of world religions, it also helps us understand another, more recent social transition: the rise of cooperative societies without belief in gods.